

Macaristan'da Parça Başına Ücret

Çeviren ÖZER SARI

Yapılan işe göre ödeme beni meraklandırdı. Bunun hakkında okuduklarımdaki çelişkiler çarpıcı geldi. Uzlaşma nasıl olabilir, okum ermedi. Örneğin «yönetim bilimi»nde uzman bir Macar, bir gazetede, «yapılan işe göre ödeme»nin sosyalist ücretin ideal biçimi olduğunu iddia etmişti. Bunun, «herkesten yeteneğine göre, herkese çalıştığı kadar» ilkesinin cisimleşmesi olduğunu söylüyordu. Ama aynı gazetenin bir başka sayısında, şimdi yüksek bir mevkide olan yaşlı bir komünist, savaştan önce Bedeaux sistemine -o zamanlar geçerlikte olan «bilimsel» işe göre ödeme sistemine- karşı işçi gösterilerinin örgütlenmesinde önde gelen, ordudaki eski bir yoldaşı rahmetle anıyordu. İstatistiklere bak-tım ve sanayi işçilerinin çoğunun parça hesabı çalıştıklarını gördüm; ayrıca —gerçi bunu bilmeyen yok ya— sosyalist ücretli emeğin bu kimyasal bakımdan saf biçiminin sadece böyle işçilerin ayrıcalığı olduğunu, patronlarının ücretin çok daha antik biçimleriyle idare etmek zorunda olduklarını da keşfettim.

...Bizim kısımda 100 ile 120 arasında insan çalışıyor. Bizler büyük odada üç sıra makineye bakan tornacı, matkapçı ve frezecileriz...

Ben bizim kısmın sekiz frezecisinden biriyim. İki vardiya çalışıyoruz, her birimiz ikişer makineye bakıyoruz.

Yeni makinelerle eskileri birbirlerinin hemen hemen aynı. En eskileri yirmi yirmibeş yıllık ve iki tane markaları var. Bir tarafında kabartmayla, **Manfred Weiss Csepel** kelimeleri görünüyor, öbür yanda da **Rakosi* Csepel Fabrikası**; yalnız bu kazanmış, öyle ki sadece

Csepel Fabrikası kelimeleri rahatça okunabiliyor...

...Formen sadece işimizi örgütlemekle kalmaz, en başta bizi örgütler. Formenler, ücretimizi, işimizi, fazla mesaimizi, ikramiyemizi, ve çok fazla işimiz geri çevrildiğinde yapılacak indirimi saptarlar. Ne zaman tatil yapacağımıza karar verirler, devletin talepte bulunan kolu için hakkımızda karakter raporu yazarlar; daha ileri eğitim görmek ya da pasaport almak için başvuranlar hakkında değerlendirme yazıp yollarlar; kısımdaki sendikal etkinliklere nezaret ederler; işe alırlar, işten kovarlar, nakilleri düzenlerler, çıkış verirler, para cezası keserler, ikramiye verirler. Olağanın dışına her türlü çıkış yetkisi vermede imzaları esastır. Sadece onlardan gelen haber resmî olarak kabul edilebilir. Sadece onların toplantıya çağırma hakları vardır.

Bir aylık eğitimimin sonunda boş formen beni bürosunda kabul etti. «Başlamaya hazır mısın bakalım? Güzel. Artık usta işçi oldun... Bir sorunla karşılaşsan makinist çağır. Usta işçiler makinist çağırabilirler. Ama tabii kendi başına ne kadar işin içinden çıkabilirsen o kadar iyi olur. Onların da çok işi oluyor.»

... M. «Makinisti beklersen acıdan ölürsün» dedi.

Genç tornacı komşum... durumu bana açıkladı. «Bak onlar sen rahat edesin diye burada bulunmuyorlar. Patronlar onların za-

* Manfred Weiss II. Dünya Savaşından önce Macaristan'ın en büyük firmalarından biriydi. Rakosi de 1945'den sonra ülkenin Stalinist önderi.

manı ziyat ettiklerini pekâlâ bilirler ama her şeyi sana bir tepsi içinde sunmalarını da istemezler. Hem neden daha çok yardımcı olsunlar ki? Bu işte kalacaksan, kendi başına iş görmeyi öğrensen iyi edersin. Ekmeğini kazanmaz istiyorsan buna zorunlusun: beş para kazanmasan kimsenin umrunda olmaz. Normu saptadıklarında her parça için makinistin yardımını da hesaplarlar. Yani hazırlama için hiçbir şey alamazsın... yukarıkiler hiç kendilerine dert etmezler... Daha üstlemenin anlamı yok: yoksa makinistler yaptıklarına mim koyarlar. Hepsi patronların ahbabıdır; zaten bu yüzden makinisttirler. Yükselme yolları da açık.»

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, parça başına ücret, kılık değiştirmiş bir saat hesabı ücrettir; ya da daha doğrusu, dakika hesabı ücrettir: sadece makinenin çalıştığı dakikaların karşılığı ödenir... eğer parça başına ücret son analizde zamana dayalı ödemeyse, ya da daha kesin olarak, insanın sadece parçanın imal edildiği dakikaların karşılığını aldığı, dakika hesabı bir ücretse, o zaman bu işçiler çıkardıkları işe göre para aldıkları yanılsamasından kurtulmalı ve kendilerine, saat hesabı ücret alan işçiler gibi şu soruyu sormalıdır: bir dakika (ya da bir saat) içinde ürettikleri değerle, bir dakika (ya da bir saat) karşılığında kendilerine yapılan ödeme arasındaki büyük fark ne oluyor?

FREZE MAKİNELERİ İÇİN GÜVENLİK YÖNETMELİĞİ

1. Çalışma saatleri boyunca iş elbiseleri giyilmeli ve sıkıca iliklenmelidir. Kadınlar başörtüsü giymeli, uzun saçlı erkekler başlık takmalıdırlar.
2. İş sırasında yüzük, saat, bilezik, ve zincir takmak yasaktır.
3. İşe başlamadan önce makinelerin çalışır durumda olup olmadığına ve güvenlik aletlerinin işleyip işlemediğine bakın. Bir bozukluk varken işe başlamak yasaktır.
4. İşler konulmuş teknik talimatlarda gösterildiği gibi yapılacaktır. (Belirlenen kesme hızı, paso ve derinlik gözeltmelidir.)
5. İşin ve aletlerin doğru olarak tespit

edilmelerine ve bağlanmalarına dikkat edin.

6. Çalışan bir makine üzerinde, aletleri ayarlamak, işi düzeltmek ya da ölçü almak veya çalışırken temizlemek yasaktır.

7. Talaş çıkıyorsa, koruyucu gözlük, ya da plastik yüz koruyucusu takılmalıdır.

8. Herhangi bir arıza olduğunda makine hemen kapatılmalı ve formen arızadan haberdar edilmelidir.

9. Talaş sadece uygun aletlerle temizlenebilir. Makineyi basınçlı havayla temizlemek yasaktır.

10. İşçiler, makinelerinde elektrikselsel ve mekanik hiçbir tamirat yapmamalıdır.

11. Bütün takımların ve araçların güvenli olarak saklanmalarına, temiz ve düzenli olmalarına dikkat edin.

12. Bütün kazalar derhal formene bildirilmelidir.

Müdüriyet

Her freze makinesinin kenarına bu kuralların bir kopyası yapıştırılmıştır. Fabrikada çalışmaya başladığımda, benden bunları okuyup okumadığımı soruldu. Sonra bir tür sınavı tabi tutuldum. Birbiri ardından bütün kuralları söylemem gerekti. Bana bunlar hakkında rahat, geliş güzel bir tarzda sorular soruldu. Sonra güvenlik görevlisiyle ben, formenin, benim kişisel dosyama ilâzilecek olan kâğıdını imzaladık. Bu kurallara uymadığım için bir şey olacak olursa, formene sadece benim imzayı çıkarıp göstermek kalacaktı ve her şey açıklığa kavuşacaktı: **Kuralları biliyordum ama onları uygulamamıştım.**

Daha önceden çalıştığım ve bundan bile büyük olan fabrikanın galvanizleme bölümünde, bütün günümüz, ağır metal parçalarını, siyanür, krom, hidroklorik asit, suakos-tik ve başka öldürücü zehir banyolarına daldırmakla geçirdi. Tıpkı burada olduğu gibi, verime göre para alırdık. Buradakinden daha soruşturucu olmayan güvenlik testi beş dakika sürerdi. Zaten pek bir anlamı yoktu: dayanılmaz gürültü ve cereyanlar yapan zayıf bir vantilasyon sisteminden başka —onun da birkaç saniye sonra hep fişini çekerdik— sağlığımızı koruyacak hiçbir şey yoktu. Kuralla-

ra karşın, kimyasal maddeleri gözlük, ya da şişelerin ters dönmelerini önleyecek araçları almaksızın kullanırdık. Kimin gidip onları arayacak vakti vardı? Kauçuk eldivenlerimiz hep elektrolizin tam ortasında yırtılır, ve biz bu kalles sıvının derimizi yemesine engel olmak için, işten sonra ellerimizi hidroklorik asitle yıkardık. Bir adam, zehirlenmeyi önlesin diye, her birimizin günde yarımşar litre süt hakkımız olduğunu söyleyip dururdu. Ama emin değildi bundan.

Bizim fabrikadaki oniki maddenin kaderi genel olarak bütün «oniki maddelerinki ile aynıydı.* İlk ikisi belki bunun dışındadır, çünkü bunlara uymakla hiç zaman kaybedilmez. Eğer kurallar ve yönetmelikler olarak yazılmış olmasaydılar, sadece bir sağduyu sorunu olduklarından genç işçiler bile bunları uygulayabilirlerdi. Gene de, her kısmın disiplinsiz, uzun saçlı asileri var.

Ama bütün öbür maddeler bizim düşmanlarımız, ve işgüvenliği hakkındaki övünmeleri makinelerden uzaklıklarıyla doğru orantılı olarak artan patronlar için de bir yük.

Dördüncü madde en önemlisi. Parça başına ücret sisteminde veya yapılan işe göre ödemenin herhangi bir biçiminde çiğnenmesi hem kaçınılmazdır, hem de buna gözyumu. Bir parça başı ücret işçisi sadece çalışarak değil, fakat asıl yönetmeliğe uymadan çalışarak para kazanır.

İş arkadaşlarım emeklerinin yüksek kaliteli, yararlı şeyler ürettiği düşüncesini bir yana bırakalı epey olmuş...

Fakat biri zorlamadıkça, kim kafasını duvara vurur? Hangi muazzam güç —her şeyi yaratan— işçideki iyi iş yapma içgüdüsrütü öldürmeye yeter? Siz de, gazeteler gibi, bir işçinin hayatının bir anlamı olduğuna inanabilirsiniz. Fakat, bir gazete makalesi, hayatına, işçinin bu basit iyi yaşama isteğinden daha başka bir anlam vermeye kalkıştığında, iyi kazanan işçilerin bile sayfayı okumadan çevirmelerindeki kayıtsızlık karşısında şaşakalmak niye? «**Kanser**in acısını dindirmen gerek, kesip atman değil.» İşçilerin ücretlerinin veya işlerini çevreleyen ilişkilerin iyileştirilmesinden söz ettiklerinde, en iyi niyetliler bile

* Macaristan'da hem 1948-9 devrimi hem de 1956 ayaklanması, bir «on iki madde» deklarasyonuyla başladı.

böyle bir şeyler söylüyorlar —ücretli emeğin insafsız insanlık dışı saçmalığı hakkında bir şey söylemiyorlar.

Verimi ücretimizin hesaplanmasına temel olan bir makinede çalıştığımızda ve onu belirtilenden daha hızlı çalıştırdığımızda, buna resmen kendini yok etme (bütün eyrenimizi kapsamına alan akıl almaz bir kendini yok etme) denmiyor da, «hileyle kuralı çiğnemek» deniyor.

Hilekâra bunca zarar veren garip bir hile türü! Eğer bir dolandırıcılık varsa, birinin dolandırılıyor olması gerekir. Bu durumda bu herhalde işvenlerdir, çünkü artan üretim, onların isteyeceği gibi sadece bizim sınırlarımızın ve kaslarımızın aşırı geriliminin değil, fakat aynı zamanda makineleri de hızlandırmamızın sonucu oluyor.

Yüzde yüz performans karşılık doyurucu bir ücret alsaydık, o zaman tamam, bu düpedüz hile olurdu. Çünkü yüzde yüzden fazla üretmez, fakat bunu daha az bir çabayla yapardık, ve kalite de daha düşük olurdu. Ama olan bu değildir. Yüzde yüz performans gerçekten yapılabilir ve ona tekabül eden ücret de doyurucu olsaydı, sürekli verimi artırmaya bizi ne itebilirdi?

Ve böylece, parçalar makineden normların koyduğundan daha hızlı çıkınca, buna pekâlâ bir tür hile denebilirdi, ama bizler için, —ve niyetleri de budur— bu yalnızca, yüzde yüzlük bir verimi temsil ettiği resmen kabul olunan daha fazla iş çıkarmak oluyor. Sorun daha az çalışmak değil. Aslında tam tersi: Kabul edilebilir bir ücret kazanabilmek için, daha çok üretmek amacıyla daha çok çalışıyoruz, bu da ancak hileyle mümkün.

Biri tutup sorabilir; **Kazıklanan kim?** Beşbelli —sonunda bu işten kârlı çıkan— patronlar değil, çünkü biz daha çok üretiyoruz. Makineler mi acaba? Onlar da buna dayanabilir. Dolandırılan normdur, sadece norm ve parça başına ücret sisteminin kendisi. Ve birden, bu norm somut bir varoluşa bürünmeye başlar: Bir patronun, insanın o sırada kazıklandığını sandığı bir patronun görünüşünü alır.

İşçiler hilenin bu türüne «ganimet» diyor. Milyonlarca parça hesabı çalışan işçi bu kelimeyi oldukça doğal bir biçimde, en küçük suçluluk belirtisi olmadan kullanırlar... Yö-

netim de ganimet hakkında her şeyi biliyor. Ne de olsa, bu işi yapan ve bundan geçinenler yalnız işçiler değil, bir o kadar da patronlar. Eğer benim ücretimi yüzde yüz performans karşılığı saatte 8 forint olarak saptarlarsa, beni düpedüz ganimete zorlamış olurlar. İlk sıraya bu zorlama konmuş olmasa üretim planları nasıl gerçekleştirilebilirdi ki?

Onların, bir dakikalık ücretimi bulmak için benim yaptığım bütün o hesapları yapmalarına hiç gerek yok. Bütün yapacakları, bir işin zamanını yeterince düşük tutmak, o vakit ben zaten ganimete başvurmak zorunda kalacağım.

Her patron kendi parça hesabı çalışan işçilerinin ganimetine umut bağlar. Bazen onlara çıkıştığında bile bunu hep dikkatli alçak sesle, ortaya konuşarak ve şakayla karışık yapar. Bu genellikle, ganimet iş kalitesini çok görünür biçimde etkilediğinde, belki de hesaplanan iade oranından çok daha fazla kusurlu parça olduğunda olur.

Hiçbir patron bizi bu konuda açıkça yüreklen-dirmez. «Eve çuvalla para götürebilirsin» der baş formen. «Bu sana kalmış bir iş.» Tabii, saat ücretinin palavra olduğunu ve sınırı saptanmış hızların ciddiye alınamayacağını eklemeyiz.

M. bana ilk ganimet dersini verdi. Benim makinenin miymıntılığını görmeye dayanamıyormuş. «Sen bunların uykusunu hiç bozmuyorsun. Nasıl paza kazanacağını kendin bulamazsan, kaçıracağın yüz forintikleri cebine koyuvermezler. Söyle bakalım, makinistin işi bitince ne yapıyorsun?»

Makinem hakkında her şeyi bildiğimi anlatacaktım ki, elini sallayarak beni susturdu. «Yeni baştan ayarlıyorsun, yaptığın bu işte. Eğer makinistsiz başlarsan, teknik talimatlara boşver. O kurala göre yapıyor. Parayı da bunun için alıyor. Ama senin kendi kafan var, değil mi? Madem öyle, kesme hızını artır, işi de daha çabuk ver. Yalnız kendini paralama-maya dikkat et. Burada hayatının kazanmak istiyorsan, aheste iş görmeyeceksin.»

Kolay değil. Hızlanan tempo başlar başlamaz aşırı bir sinirlilik haline yol açıyor. Gözlerim kıvılcım yağmuruna dalyor; bütün göv-dem levveye doğru çekiliyor; bazen gerilime daha fazla dayanamayıp vaktinden önce çe-

kiyorum. Malzeme üzerindeki aşırı gerilme, vurma ve sarsıntı yapıyor. Çınlamalarından bana kramp giriyor, suçluluk ve korku dalgaları dolaşıyor. Dikkatimin gerilimi gevşiyor.

Dikkatimi bir makinede topluyorum. Değişik zamana ayarlanmış olan öbürü işini bitiriyor; freze bıçağı sert malzemeye girip, cehennem bir gürültüyle kırılıyor, kırık freze bıçağının dişleri mermi gibi başımın yanından geçiyor. İki makineyi de durduruyorum. İçimin titremesi elleriminkini bastırıyor. Bu, deneyimli işçilerin başına geldiğinde, kaçma dürtülerini bastırmak için çıkıp ortalıktaki talaşları süpürürler. O şaşmaz ses ve ardından gelen ani sessizlik öteki işçilere, gürültülü makinelerinden başlarını kaldırtıp bak-tırıyor, sözleri zor dakikaları geçirmeme yardım ediyor. Yavaşça ve bilgiçlik taslamadan komşum yanıma geliyor ve unufak olmuş kafayı inceliyor. «Depoda bunlardan bir sürü var» diyor. «Yedeği olan bir takım bu.» (Her üretim toplantısında formen aynı tartışmayı gündeme getirir: «Yedek parçası olan aletlerin tüketim düzeyi bütün kısımda çok yüksek.»)

Sıklığına karşın, böyle şeyler bir olay yapılır ve haberi çabuk yayılır —cephedeki askerler arasında bir başarı haberinin yayılması gibi. Benim bıçağı kırmamdan sonraki sabah molasında fabrikanın öte ucundan bir matkapçı bana geldi. Ağzı kulaklarında, «demir çığlığını duydum» dedi. Sonradan öğrendim ki böyle durumlarda bunu söylemek adetmiş. Sözün kökenini bilmiyordu.*

Ganimetçiliğin kendine göre bir heyecanı ve kendi ayinleri vardır. Genç işçiler ve arkadaş olanlar birbirlerini teşvik ederler. Gerilmiş yüzler, sıcrayan parçalardan sakınan yarı kapalı gözler, bir an için gülümser. «Bastır Pista, evde kariya yaptığın gibi», «Kızartıyor mu? Ne bekliyorsun?», «Ulan Fonce barutu tükettin, sende de iş yokmuş meğer», «Hop, Laczi, nerde kaldın yahu? Senin hayatın kaymış oğlum!»

* İki savaş arası dönemde Macaristan'ın ve Avrupa'nın en büyük şairlerinden olan Attila József'in *Bilinç*'inden bir dize. 1937'de intihar eden muhalif Komünist József'in, bugün Budapeşte rejiminin kahramanlaştırılması da, tarihin bir başka cilvesi.

Tüm bilgi, beceri ve uygulama, iyi bir iş için gerekli her şey ganimetin hizmetine koşulur, ve böylelikle tersine çevrilmiş olur. Bu artık iyi iş üretme sorunu değil, bunun tam tersidir. Her ganimet imkânını bulmak ve ondan yararlanmak için, makinenin yapabileceği bütün işleri bilmek, yeni işlemler için parça-baş teknik talimatlarla karşılaştırmak, yönetmeliğin belirttiğinden daha çok parçayı nasıl bağlayacağını bulmak, hızı nasıl artıracığını öğrenmek, ve birden fazla işlem gerektiğinde, tezgâhın tek bir ayarlanması ve tek freze kafasıyla bir dizi işi doğrudan bitirmenin bir yolunu bulmak zorundasın.

Bütün bunları gizli ve kendi kendine yapmalısın, çünkü formen, kalite denetmeni, ücret hesapçısı ve mühendislerin hepsi kuralara uyulması için orada bulunuyorlar. Gözlerine sokmadıkça senin ganimetine göz yumarlar. Ganimet kelimesi yakışıksız bulunur. Ama «iyi» işlerden ve «kötü» işlerden söz edersin; sessiz bir anlaşma ile bunlar ganimetin mümkün olup olmadığı anlamına gelir. Formenle açık açık iyi ve kötü işlerin sözünü edebilirsin. Onca, ganimet yoluyla üretimdeki artış bir avantajdır: artan ikramiyeler ve daha büyük prestij. Kazalar ve zarara gelince, onlar başka konudur. Bizim tükenmemiz, gerilimimiz ve «sinirlerimiz» ise onun derdi değil.

K, kendi halinde, sakın mizaçlı bir adamdır. Bir keresinde tamı tamına üç gün, aynı bitmez tükenmez küçük pis zımbıllarla uğraşmak zorunda kaldı: Karmaşık işler, hızlandırılması imkânsız, çok kısa bir zaman normuna sıkıştırılmış. Hiç avanta payı bırakmıyordu. Gerçekten kötü, ucuz iş. Formenin bunun ardından «iyi» iş vereceğinden emindi. Onun yerine, ondan hiç aşağı kalmayan, üstelik ayarlaması da uzun süren bir iş geldi. Başlayınca da bu sefer kalite denetmeni karışmaya başladı, ve makineyi bir iki değil üç kere yeniden ayarlattı. Bunun üzerine, tam formen yanından geçerken, K, elleriyle çevirip freze kafasını —en az elli kilo çeken özel bir alet— çıkardı, değirmen taşını savuran Toldi* gibi havaya kaldırıp, dişleri üstüne beton ze-

* Janos Arany'nin on dokuzuncu yüzyılda yazdığı tanınmış bir şiirin feodallere karşı savaşılan kahramanı.

mine fırlattı. Bununla yetinmeyip freze kafasının üstüne çöktü ve ortalığa jilet keskinliğinde kıymıklar saçarak, 6 librelilik bir çekikle dişleri ezmeye başladı. «Bu siktirici boktan şeyle çalışılmaz! Çalışırım diyen gelsin göstereyim bakayım!» Sonra, «iyi» bir iş geldiğinde böyle bir freze kafasını şikâyet etmeden kullandı. Formen değerli aletin parçalarını taşıttırdı —bu iş için iki adam gerekti— ama K'yı azarlamak ya da zararı ödetmek aklından bile geçmedi.

M ününden açıkça gurur duyar. Frezecilerin pis zanaatını öteden beri hor gördükleri halde, tornacılar bile onun ganimetçiliğinden saygıyla söz ederler. Gerçekten de akıl almaz numaralar yapar. En sevdiklerinden biri, koskoca ağır parçaları, freze tablasının üzerine bağlamadan yatırıp, tabla öne arkaya gidip gelir, kesiciler cızırdarken, gövdesinin bütün ağırlığıyla üzerine abanmaktır. Onu seyrederken bile insanın başından aşağıya soğuk terler dökülür. Malzemede bir gayri safiyet kırıntısı, ya da dökümde bir boşluk; tamam kafanın delice hızı parçayı elinden alır. Ama o da böyle yaparsa, her on dakikadan kazanacağı iki dakikayı kaybeder.

Emekliliği yaklaşan L'ye her gün aynı iş yapma fırsatı tanınmıştır. Dişli çarkların dişleri arasındaki boşlukları açar. Her parçanın üç tarafından işlenmesi gereklidir. Ganimetini böyle çıkarır: Üç taraftan birinde işi bittiğinde, tabla bütün hızıyla geri gelir ve şaft dönmeye devam ederken, bir eliyle (zaten yönetmelikte belirtilenden daha az sayıda olan) mengeneleri gevşetir. Tabla başlangıç durumuna döndüğünde, freze kafasını durdurmadan, parçayı anında çevirir sonra da mengeneleri yeni yerlerinde yeniden sıkıştırır, bu arada makine devrine devam eder. Bu kadar az mengeneye çalışmak güvenli mi? Yeterince sıkılıp sıkılmadıklarını ya da parçanın döner kafaya taslayıp taslamayacağını kontrol edecek vakit var mı? Hiç böyle sorular sormaz. Kurallara göre çalışırdı, işi bir anda «kötü» işe dönüşecekti, ve o da ekmeğinden olacaktı.

Yılbaşına yakın, L'nin nasıl çalıştığından trajik bir biçimde haberdar edildik. Bitişik kısımda L'nin parçalarının bir sonraki işlemini yapan başka bir frezecinin başına bir ka-

za geldi. O işçi de parçaları çevirerek yolunu buluyordu. Freze kafası parmaklarını koparıp atmış. Onu taşıdıkları sédye yaşı L'nin mukinesinin önünden geçti.

Formen frezecileri çağırıp bize bürosunda küçük bir konuşma yaptı: «Bu çok üzücü olay üzerine, kısmımızda aslında pek az kaza olduğu; gerçeğiyle öğünebileceğimiz üzerinde durmak isterim. Bu durumu muhafaza etmek hepimizin çıkarıdır» —en sevdiği laf da buydu. «Yıl sonundaki bu kargaşa hiç kimse için hoş olmadı, ama hepimizi ilgilendiriyor, çünkü ucu hepimize dokunacak. Onun için güvenlik kaydını bu düzeyde tutup yılı kaza olmadan tamamlamalıyız.

Az önce olanlar bize ders olmalı. Koca adamlarsınız, biliyorum ama öğrenmekten utanmamalısınız. Sorusu olan var mı? Şimdi lütfen bu toplantının tutanaklarına imza atın.» Kâğıtta formenin teknik yönetmeliğe uymaya dikkatimizi çektiği ve işçilerin de görüş birliğinde olduklarını belirttikleri yazılıydı. Kısmı döndük ve herkes aynen eskisi gibi devam etti: Yaşlı L dahil.

Üretim grafikler'ni formenle ücret hesapçısı çizerler, ama ilgili rakamları işçilere, üç ayda bir yapılan üretim hakkındaki zorunlu toplantılar sırasında bile nadiren söylerler. Söylerlerse, bu bizim için hayra alamet değildir. Bu, üretimdeki artışın yeni normlar getirilmesini haklı göstermeye yeterli olduğu anlamına gelir. Üretim öçeklerine ilişkin sorunlar ilan edildiğinde, bunun ardından mutlaka normlarda bir artış gelecek demektir.

Ücretli emeğin mantığı üzerine bir sev da-ha öğreniyoruz; şöyle söylemek mümkün; Zenginliği yaratan biri, ürettiğinin niteliğini, ve kendi sağlığını bozacak biçimde çalışmaya zorlanıyor; bir de sanki bunu keyfinden yapıyormuş gibi, böyle çalışması da yasaklanıyor.

Varolan bütün malları yaratanın, ertesi gün yeni baştan başlayabilmesi için, kendine ve ailesine ancak yetecek kadarını elde edebilmek amacıyla yüzde yüz üretimi aşması gerektiği demek olan bir «teşvik» sisteminde çalışabileceğini, en aylak, en fantistik sanatçının bile havsalası almazdı.

İnançları da böyle bir üretime tekabül eder bir biçime girer ve habersiz olduğu işlere yarar. Çünkü onlara da, uygun ahlaki kurallarla «teşvik primleri» verilir ve işçi arkadaşlarıyla rekabete zorlanır. Ama üretkenliği ona kabul edilebilir yaşama standartları sağlayacak bir düzeye ulaşır ulaşmaz, verimin çok yüksek olduğu hükmüne varılır, şu aşağıdaki yoldan bir uzlaşmaya varılır: **Eriştiği üretim düzeyi mahkûm edilir, ama kayda da geçer.** Artık bu avni verime, günlük ihtiyaçlarına yetmeyecek olan daha az bir ücret karşılığında erişmesi gereklidir. Üstüne üstlük, —Sisyphus bu olaylardan birkaç şey kopabilirdi— «teşvik primleri» kapısı, sonsuz ufuklarını ortaya koyarak yeniden ardına kadar açılır, mânevî teşvikler sicill de sürer gider, her şey başlar ve hiçbir şey bitmez.

Bundan çıkış yolu yok. Hayatımızı kazanmak için ücret hesapçıların eline, normların gözden geçirilmesi ve böylece, görülmemiş derecede gerçeğe aykırı bir parça başına zaman ve dolayısıyla parça başına ücrete düşüş için su götürmez argümanlar vermek zorunda kalıyoruz. Bu bizi, daha yüksek bir üretim düzeyi tuturmaya ve ona erişmek için, hızı daha da artırmaya teşvik ediyor. Böylelikle ağır ağır ama kesin, normların bir kez daha yükseltilmesine zemin hazırlıyoruz.

Kısımdaki hemen herkes bir çalışma ekibinin üyesi. İki ay sonra, ben de «Bir Mayıs» ekibine katıldığımı öğrendim; öbür üyelerin kim olduğunu bugüne kadar öğrenemedim. Yılda iki kez, genellikle bir ziyafet gününde formen bizi odasına çağırır ve, özel bir ikramiyeye, «Sosyalist Ekip» ünvanına, ya da yeni bir gönüllü kontrata hak kazanıp kazanmadığımızı bildirir.

Kimin hangi ekipten olacağına formen karar verir, sendika sekreteri de bir toplantı sırasında kararı bize bildirir. Son konuşmasının daktiloda birçok kopyası çıkarılmışa benzer, çünkü bize söylediklerini, formenin odasında dikkatle saklanan ekip defterinin içinde bulduğum sararmış bir kopyadan aynen okuduğunu hatırlıyorum: «Ana düşüncemiz, ekiplerin atölyenin karmaşık karakterini yansıtmaması gerektiğidir.»

Bu bir ekibin tek bir tip makine bakan iş-

çilerden oluşmadığı, matkapçı, frezeci ve tornacılar arasında oluşan toplama bir takım olduğu anlamına gelir. Bu en çok bir ekip üyelerinin ortak bir şeyi tartışmalarını, ya da kendilerini normun gözden geçirilmesine karşı savunabilmek için, üretim düzeyini düzenlemelerini —bu mümkün olsa bile— engelliyor.

Dahası, bu tür ekiplere bölünme üretimde tüm işbirliği imkânlarını kesiyor... Parça hesabı iş kendi başına bir rekabet kaynağı, ve bunun adını böyle köyüp koymamaları, ya da senin onayını alıp almamaları pek bir şey farketmez...

...Bir işçinin öbürlerine olan tek ilgisi, haset dolu bir kıskançlık. Acaba ötekiler birkaç kuruş daha önde mi? Saat ücretleri daha mı hızlı yükseliyor? Gelen «iyi» işlerin en iyilerinden onlar daha mı çok alıyorlar? Bu cins rekabet, baş formenin kararının nihai olduğu her meselede —ikramiyelerde, tatillerde, fazla mesaide ve mükâfatlarda— aynı derecede şiddetlidir.

Ekipler arasındaki yarışmaları pek kimse nin taktığı yok. «Onlar da biraz eğlenecekler işte canım» diyor biri. Oyunu, bunun yönetimin, bizim varkalma mücadelemize çıkar gözetmeyen bir ahlâk yüceliği ve sınıf bilinci amblemi yapıştırma çabası olduğunu onaylayarak, anlayışla karşılıyordu.

...İşe göre ödeme rekabeti güvence altına almaya yeter. Ama rekabet, şu ya da bu biçimde, hayatlarımızın birer parçası. Evde de peşimizi bırakmıyor ve bizi kölesi yapıyor. Çoğunluğun başlıca merakına bakın, bir yarışma sporu olan futbol. Ancak kırk yılda bir belki bir sporcu ağzından laf kaçırıldığında, planlı yapay yarışma dünyasının parçasını bizim çektiğimiz ve farkında olmadığımız yollarla onun devamını sağladığımız aklımızdan geçer. Her birimiz belli bir takımla özdeşleşerek, kendini yarışma için eğitir. Yarışmanın —sporda ve onun dışında— bizzat hayatın görkemli amacı olduğunu ve yenenlerin olağanüstü bir soy olduğu fikrini durmadan işlediklerinde, basına ve televizyona inanıyoruz. Fabrika argosunda yarışma sporlarının dili başattır: «Frikik çekmek», «ısıklamak» v.b. Kısacası, yarışma olgusunu ve onun ruhunu kabulleniyoruz, bu yüzden de bunun yerine

hayatta ve işde işbirliğinin konup konamaya cağı, ya da yarışmanın neden hayat koşullarımıza hükmeder hale geldiği sorusu aklımızdan bile geçmiyor.

Hiç bir şey fabrika bültenini, üretimdeki bir artışı, sanki bu resmî himayeli bir emek yarışmasında kazanılmış bir zafermiş gibi —o hantal coşku jargonuyla— «utkan bir toplam verimler başarısı» diye adlandırmaktan alakayamaz (Yarışmanın öbür sonuçları arasında, normun gözden geçirilmesine yer vermez.) Yarışmaların alışılmış eklentileri olan bu tür yazılar, kazananların fotoğrafları ve başka şeylerle birlikte, —onları okuma zahmetine katılanlardan— soğuk bir karşılık görür. Zafer kazananlar arasında olma sırası kendileri ne geldiğinde, ya da oyunun kurallarını yerine getirmeleri ve ekip gazetesinin yayıncısına bir övgüde bulunmaları gerektiğinde bile, bunun «şaklabanlık» olduğunu söylerler. Bütün bunları politik bir gelecek düşünen ve kariyerinin temellerini atan cici çocuklara seve seve bırakırlar.

Böyle işler pek büyük bir çabayı da gerektirmez. Bütün anlamını yitirmiş kararları, formüle etmek için gerekli klişeler uzunca bir zamandır ortalıkta dolanıyor; ve —ahlâkla ilgisi olmayan nedenlerle— yüzde yüzüymiyi minimum sayanlar elbette törensel görevleri yerine getirecek yetenektedirler. Ama durum kendisi utanç verici oluyor: Herkes bu sessiz sinema oyununda oynadığı gülünç ve aşağılayıcı rolün farkındadır; oyunun ciddiyetinin güvenceşi, sessiz ve dikkatli olan ama hep göze batan formendir. Herkes, ekip toplantısından önce onunla ayakdaşlarının yapılacak övgüleri kararlaştırdıklarını bilir ve hiç kimse sessizliğin anlamı hakkında yanlışya düşmez.

ONLAR, ONLARA, ONLARIN: Bir fabrikada çalışmış, hatta işçilerle şöyle bir konuşmuş olan herhangi birinin bu sözlerin ne anlama geldiği hakkında bir kuşku olabileceğine inanmam. Her işyerinde herhangi bir tanımlama ya da özel belirtme, herhangi bir jest, göz kırpmaya ya da parmakla gösterme olmaksızın, onlar aynı anlama gelir: Yönetim, buyrukları verenler ve kararları alanlar, emek çalıştıran ve ücret ödeyenler, görüş alanımıza girdiklerinde bile yanlarına yanaşılmaz

Birikim 42-43-44/156

olan adamlar ve emirlerindeki adamlar: Kelime, insanın tanıdıklarıyla, tanımadıklarını, sevdikleriyle hiç hazzetmediklerini, arasının iyi olduğu formenle, aralarında resmiyet olan dizayn mühendisini, dalkavukça bir saygıyla yaklaştığı müdürü, sekreterleri, zamanı hesaplayanları, denetmenleri, fabrika gazetesini ve bekçileri bir araya toplar. Her ne kadar öncelikle fabrika sorunlarından konuşuyor sak da, **onlar** fabrikanın duvarlarını aşar, ve konuşan her kimse onun gücünün üstünde, uzağında, ve dışındaki her şeyi —oldukça duygusuzca— içine alır...

Bu **onlar** hem basit, hem de karmaşıktır, ama neyi anlattığı konusunda hiç şüphe yoktur. Konuşurken, herhangi bir anlam karışıklığına yol açmaz. İşin en kötü yanı, kullanılışının kesin rahatlığı ve doğallığıdır, hiç vurgulamadan, tıpkı «karım», «evime gidelmi» der gibi.

...Birisi **onlar** demekten vazgeçmişse, bu onun gerçekten gözünü yukarılara diktiğine işarettir.

İşçilerin, sayesinde, dıştalama yoluyla kendilerini tanımladıkları bu **onlar**'a karşı olarak, işçilerin raslantı eseri ya da bir jest veya dil sürçmesiyle, ya da yanlışlıkla, ve hatta muhtemelen düşlerinde bile bunu dengeleyen **biz**'i kullanmamaları, bir dilbilimci ya da bir filozofça yazılmaya değer şaşılacak bir muammadır.

Fabrika gazetesini, ve en küçüğünden en büyüğüne kadar bütün yönetim bunu hep yapar. **Bize, biz, bizim ve bizimleyi** hep kullanırlar. Bu belki de, yeni terfi etmiş bir patronun ilk öğrenmesi gereken kelime; hem de tüm anlamıyla öğrenmesi gerekiyor, çünkü anlamı günlük dilde kullanılan kelimelerinkile hiç de özdeş değil.

Fabrikada **biz**, sözlük anlamına uymayan bir biçimde kullanılır. İnsanın aklına topluluk ve birliktelik, getiren bu söz, patronların ağzında, onları başkalarından ayıran bir farklılık işareti ve uyarı çağrışımları edinir. Belki de kimin konuştuğunu bildiğimiz için. Belki de ilk kez görmüyoruz onu. **Biz**, der. «Biz bunu amaç edindik... bizim hedefimiz», ya da «karar verdik... başardık»...

...Kelime, kararların alınmasında ve yerine getirilmesinde birliği belirtiyor, ama o kelimeyi kullandığında, bu, birliğin gerçekten

varolmak yerine sadece onda emanet olarak bulunduğu anlamına geliyor.

Bu **biz**'i korumak için radyo ve basın ikide bir «kim gerçekten işçidir?» sorusunu tartışmaya girer. Soruyu sormalarıyla, tartışmayı kapamaları bir oluyor. Besbelli böyle tartışmaların amacı kelimenin anlamını genişletmek; ideolojik olarak hegemonyayı işçilere bağlamaları gerek. Böyle tartışmaların en ilginç yanı, katılanların hepsinin hiç durmadan birbirlerine hep işçi olduklarını, temin etmeleri.

Şu andaki sendika görevlimiz eski bir tornacı, ondan öncekisi de denetmenlerden biriydi. (Kışın komitesinin altı üyesi var; ikisi denetmen, biri de yönetimde çalışıyor.) Bu tornacı, hiç geç kalmayan, bir sürü fazla mesai yapan kılı kırk yaran cinsten titiz bir işçiymiş. Neredeyse bir parçası haline gelmiş olan makinesini temizleyebilmek için hep siren sesinden yarım saat önce işi bırakmış. Baş formen onun için —mümkün olan en büyük övgü olarak— bu işteyken paraca bir kayba uğrayacak olmamasına karşın, görevi kabul etmenin ona çok zor geldiğini anlatıyordu. O da baş formenle arası iyi olan eskilerdendi. Şimdi atölyede amaçsız gezinir, ya da sağa sola arkadaşlarını görmeye gider. Birinin bir derdi olup da ona gittiğinde, hiç tartışmaz, sinirli bir tavırla, sorunu baş formene götüreceğine onu temin eder...

Bizce, sendika görevlimiz bir bakıma, gerçekten sendika aygıtının bir parçası bile değildir; ona daha çok bir korkuluk ya da kukla gözüyle bakarız. Kariyeristin biri olsaydı, onu da muhakkak **onlar**'dan biri sayardık. Herkes aynı fikirde: «Herhalde sendikamız olması gerektiğinden, bir sendikamız var. Keseneklerimizi topluyorlar ama bir şey istediğimizde aynı formen gibi nutuk atıyorlar, «Daha çok üretirseniz daha çok kazanırsınız». «Sendika bizim, paramızla beslediğimiz düşmanımız.» «Bir grev olsa ilk polis çağıran onlar olurdu.»

İki makinede birden çalışmak çok zor: tehlikeli ve yıpratıcı; kafayı da sonuna kadar çalıştırmak zorundasın. Tek makinede çalış-

Birikim 42-43-44/157

mak da sıkıcı ve yorucu oluyor elbette, ama otomatik olarak işgördüğü anlar belli bir doyum veriyor. Ben makineye egemen oluyorum: Parçayı bağladım, ellerimi kasanın üstüne koyuyorum ve şimdi çalışıyor. Bu ince düşüncelerin sadece iki makineden bir makineye geçtiğimde aklımdan geçtiği doğru; o zaman bile bir süre sonra kayboluyorlar. Ama iki makinede çalışırken, böyle duygular tamamiyle imkânsız. İki makineye birden hükmedemezsin, onlar sana hükmeder. Ham maddeyi yutup, bitmişleri kusarlar. Her biri öbürünü kıskanır gibi sabırsızlık içinde, işimi çabucak bitirmemi ister. Yıldırım hızıyla bir parçayı söküp, bir başkasını takar, men-geneleri gevşetip, yeniden sıkarken, ve aynı şeyi, ama değişik bir ritimle yapmak için, anında öbür makineye geçip, bunu yapınca da 'sil' baştan ederken, bir soluk alabilmenin ya da bir doyum kırıntısının bile kesinlikle sözü edilemez.

Yönetimi sadece fotoğraflarda, şu ya da bu resmî toplantıya, Partinin ya da sendikanın bir zirve toplantısına başkanlık ederken göründükleri fabrika gazetesinden biliyoruz... Fabrikamız büyük; gazete onun için «büyük bir aile» diyor; bu kadar büyük ailede, tabii bir sürü de baban olur.

Kıdemli yöneticileri ancak misafirleri olduğunda —özellikle yabancıysalar— karşımızda görürüz. Sonra hepsi fabrikanın muazzam holünü ağır ağır geçerler. Bu kısacık karşılaşmalarda bulunanların davranışlarını incelemek için buraya tiyatro okulundan öğrenciler getirebilmeyi isterdim. Nasıl **herkesin** olduğundan **başka** görünmeye çalıştığını gör-sünler isterdim. En sinirli işçiler birdenbire yorulmak bilmez, işine dalmış, kayıtsız havasında en sakin pozlarını takınırlar. Ziyaretçiler de sadece turlarının kısalığının sınırladığı —vah vah— tutkulu ilgi ve şiddetli merak maskeleri takarlar. Ev sahiplerine gelince, onlar da bu canlı, iyi yağlanmış gösteride, bir yaratıcı gururu sergilerler.

...Ziyaretçiler de şaşmaz işaretlerle kendilerini ele verirler. Orada burada gezinirkenki sinirli ve şaşkın bakışları, yüzlerindeki yapmacık gülümsemeleri çözümsüz ikilemlerine tanıklık eder. Fabrikayı görmeye bizim için değil, görüşmelerini tamamlarken, fabrikanın

varolduğuna, makinelerin çalıştığına, üretimde bir yaramazlık olmadığına kendilerini inandırmak için gelmişlerdir. Ama atölyeye de girmişken, bize de biraz ilgi göstermeleri gerekir. Varlığımızın bilinçindedirler, sıkıntıları içinde, bireysel olarak herhangi bir tekimize uzanmayan, abartılmış bir dostluk ve hayırsever bir merak tavrı takınırlar.

Kıdemli yöneticilerle başka hemen hiç temasımız olmaz. Çoğumuz fabrikaya tramvay istasyonuna en yakın olan arka kapıdan gireriz —ama büyük kapıdan girenler akşam vardiyasından hemen önce onları görebilirler. Genellikle gitmeye hazırlanıyorlardır. Bir keresinde birisi onlardan bir kervan dolusu görmüş. «Neydi o yahu. Bir görecektin. Bütün çete dışarı çıktı, önde iki Mercedes, arkada Volgalar, bütün arabalar dizilmiş. Makineli tüfek yayılım ateşi gibi kapıları birbiri ardından vurdular. Hepsi birden bir yerlere yetişiyorlardı.»

Çalışma zamanlarını hesaplayan görevlinin bürosunun resmî jargonunda **norm** kelimesi hiç görünmez. Onlar «teknoloji»den, «üretim teknoloji»sinden v.b.'den söz ederler. Bu onların işlerine, üretim için vazgeçilmez teknik bir iş görünümü verir. Sonuç olarak, bu koca fabrikada görülen bütün işleri, tecrit edilmiş binlerce devinime bölenler onlardır. Yaptıklarına inanabilmeleri için, bunun üretimi belirlemenin en iyi, en akılcı süreci olarak göklere çıkarılması gerek. Aslında, en fazla kâr getirecek yöntemi bulup çıkarmak için orada bulunuyorlar. Seçtikleri teknik çözüm tek bir amaca bağlı: Bütün işçilerin en az ücretle en fazla verim sağlaması. İşlevleri son analizde, bizim ücretlerimizin —ve genel olarak ücretlerin— önceden belirlenmiş bir düzeyde tutulmasına imkân verecek olan teknolojiyi bulmak. Bir ürünün imalat süreçlerini devinimlere ve işlemlere böldüklerinde, yapmaya çalıştıkları sadece makinelerden en fazla yararlanmak ve malzemedan en fazla tasarruf değil, —fakat aynı zamanda işçilerin de en ucuz ve en verimli şekilde kullanılması. En ufak hareketlerimiz bile ücretlerimizi etkilemeli, aklımız ücretimizde olmalı. Düşüncelerimiz bir anlamda, anlık doyumla, yarın yeni baştan başlama zorunluluğu arasın-

Birikim 42-43-44/159

da gidip gelmeye programlanmıştır: Her zaman üretime yöneliktir. Teknoloji —onu yürüten— bizleri kölesi ve düşmanı yapacak biçimde planlanmıştır.

Azar azar parça başı ücret karşılığı olsun, ya da daha saydam bütünsel bir biçimde olsun, ücret karşılığı zamanını, kuvvetini, yeteneklerini satan, kendine çalışmadığını bilir. Ne kadar üreteceğini belirleme hakkı da içinde olmak üzere her şeyi sattığını bilir. Norm, toplumsal bilimcilerin, ücretli emekte üretim ilişkileri dediği insanlar arasındaki bağların özünden başka bir şey değil. Elverişli koşullarda ücret yeterli hatta bolca olabilir, ama norm asla. Durmadan adil bir ücret düşleyenlere ücretli emeğin gerçek niteliğini hatırlatır, öyle ki hayat koşullarımıza yönelik sürekli tehdit sonucu, «özgürce», habire artan verimin yolunu açarız. Norm, yaratıcılarının, işçilerin yaşama isteklerinin bir meyvesi olarak üretimi umursamadıkları, sinisizmin yüzüsüzce bir kabulüdür.

Ücretleri saptayanlar, kendilerini, kesin «bilimsel yöntemlerle teknolojik gelişmenin düzeyini izleyen ve üretimi artırmanın muhtemel yollarını bulan kişiler rolünde görmeye bayılırlar. Aslında el yordamıyla iş görürler, normları rasgele yükseltirler, yürümezse üzerinde değişiklik yaparlar. Niteliğe gelince, bunu yaptırabilmek için araya başkalarını —aslında başkaca bir işlevleri de olmayan denetmenleri— sokmak zorundadırlar.

Herkesin bildiğini kabul etmeye bile yanasmazlar, yani fiilen makineleri çalıştıran bizlerden gelen herhangi bir bilgiye güvenemezler. Tam tersine, onların bütün «bilim»leri, bizim içgüdüsel, iflah olmaz sabotajımızın üstesinden gelmeyi amaç edinmiştir. Belki, bazı durumlarda bu düşman bilim gerçekten sabotajdan kaçınmanın ve ücretli işçiler olarak bizim, yabancı bir iradenin istediklerini yerine getirirken neler yapabileceğimizi hesaplamanın yolunu buluyor. Ama onun yerine biz, kendi hesabımıza ne yapardık, o konuda hiçbir fikri yok. Sabotajımız bilgi ve deneyimimizi açığa vurmayı reddetmekten başka bir şey değil: Aldığı biçimde bunları çarpıtmak. Ama işçiler bilime düşman gözüyle bakarken, insan hâlâ bilimsel olmaktan söz edebilir mi? Rasyonalizasyon imkânlarına zerrece ilgi duymuyoruz, böyle bir şeyi farketsek ve kul-

lansak bile, durumu gizleriz. Yeni teknolojinin etkinliğini elimizden geldiğince azaltırız ve daha da gelişmesini sabote ederiz.

İş arkadaşlarım işi hafifletmek için alınan önlemlere pek kulak asmazlar, çünkü bunların yanında mutlaka, ya üretimde bir artış ya da hiç değilse ücrette bir düşüş gelir. Norm, teknolojisinde, aynı zamanda ücretleri de düşürmeden, üretmeye zorlamayı azaltan yöntemlere kesinlikle yer yoktur. Daha az zahmetli bir makine icad edebilselerdi, işçi bunlardan üçünde birden çalışmak zorunda kalırdı; yalnızca yarım saatlik iş gerektiren bir aygıt gelse, bu yarım saatlik iş, zaten yapılanın bir parçası olarak yapılmak zorunda olacaktı. Sekiz saat durarak olmandan çalışmak gerekiyor. İşçilerin denetimindeki bir teknik bilimin ilk hedefi, üretimde, gerçekleştirilmesi için gerekli zamanı azaltan bir artış olurdu. Şüphesiz bu, ancak kârların ne olacağı da onların denetimine girdiğinde mümkün olurdu.

Bütün bu normlar bilimi şu kapıya çıkıyor: Ücret boyunduruğunda çekilip alınmış bu üretim —kesin yöntemlerle— yeni bir ücret oranına dönüştürülüyor ve işçilerin emeğinden karşılanagelen bu teknik bilimin sonuçları, onlarsız bilimin en iyi dostları olacak işçilere zorla kabul ettiriliyor... İşini değiştirmek istediğinde birçok etmen gözönüne alınmalı. Çoğu işçi için evlik eşya* hayatî olmasa da, ellerine fırsat geçtiğinde yaparlar ve fırsat yoksa, yaratmaya çalışırlar. Bazıları bunu yapabilecekleri bir iş elde edebilmek için yüksek bir bedel ödemeye hazırdırlar.

Mizah gazeteleri evlik eşya yapan işçileri hırsızlar olarak portrelendirirler. Aynı şekilde fabrika patronları da bununla mücadele ederler. Gereçleri suistimal edenlere, makineleri kendi amaçları için kullananlara ya da fabrikanın elektriğini çekenlere uyarılar ve yaptırımlar yağdırılır. Fabrika bekçisi ceplerimizde ya da üstümüzde bir evlik eşya bulursa, bir hırsız yakalamıştır.

Ama, mizah gazeteleri, farkında olmasa bile, işçiler de patronlar da bunların sadece lâf olduğunu bilirler. Fabrikaya asıl zarar, bir

* «homer» deyimini için, «evlik eşya» karşılığını kullandık. Ayrıntılarını bu bölümde göreceğiniz evlik eşya, işçilerin çalışma süresi içinde kaçak olarak kendileri için ürettikleri nesnelerdir.

Birikim 42-43-44/159

şey yaparken kaybolan zaman, fabrikacı kullanılamayan zamandır. Komşum, evlik eşya yapmak için kendinden bir alet ödünç alan biriyle şakalaşırken: «Akordiyoncu senin bu işi yaptığını anlarsa, bir işçiyi tutkal almaya yollayıp, günün geri kalanında seni makinelere yapıştırır!» dedi.

Evlik eşya için bu tutkunun sırrı basit değil. Bu, işçilerin gerçekte yaptıkları incik boncuğun minimal değerine indirgenemez. ve özellikle hesabı işte, aldıkları zamanın, kaybolan değeriyle hiçbir ilişkisi yoktur.

Saat hesabı çalışan işçiler, fabrikaya fabrikanın istediğini verdikten sonra, veya boş bir anları olduğunda, hemen evlik eşyaya girerler. Saat hesabı çalışan işçiler, bunu yaptıklarında —yakalanmak dışında— hiçbir tehlikeye atılmış olmazlar. Yakalandıklarındaysa, cezalandırmakla kalmazlar, bu keşif, kendilerinden daha çok üretim istemek için mükemmel bir fırsat da vermiş olur.

Bantta çalışan ya da tam otomatik makinelerdeki, zamanın baskılarından tamamiyle kurtulmuş işçiler, ancak düşlerinde evlik eşya yapma durumundadırlar. Teknolojik gelişme, bu işçilere, en azından mizahçıları saldıracıları için yeni bir konu bulmaya zorlayan bir ahlâkî üstünlük vermiştir.

Ama, parça hesabı çalışan işçi, zamanını kendi idare eder ve parça sayısında bir artma olmadan geçen her dakika onun için bir kaybı temsil eder. Parça başına ücretin sürekli baskısıyla fabrika, iş ahlâkî vaazları vermede elinden geleni yapar. Ücretleri saptayanların tahminlerine göre, parça hesabı çalışan işçilerin hırsızlık tutkularını kendiliklerinden terketmeleri gerekir. Gerçekte, idare kabul etmelidir ki, hiçbir şey —ne yasaklar, ne cezalar, ne de güvenlik görevlilerince herkesin içinde küçük düşürülme— onları bundan vazgeçmeye ikna edemez.

Çalmaya vaktimiz kalsın diye ganimet yaptık demek herhalde boş bir kelime oyunundan fazla bir şeydir.

Evlik eşya yapmak tam bir iptilâ; bu işe kalkışanlar kendilerine yarardan çok zarar verdiklerini biliyorlar. Patronlar ve ücretleri saptayanlar parça hesabı çalışan işçilerin bu huydan vazgeçmemeye konusundaki ısrarlarına en aşağılık içgüdüleri açısından bakıyorlar.

Formen bir evlik eşya müptelâsından söz

ederek, «Böyle bir insan çocuklarını nasıl yetiştirebilir? Sıkı sıkı tembihledik, hattâ bir iyice gözdağı verdik, ama aşırmasının önüne geçilmiyor» diye sızlanıyor. Ama ganimet tutkusu patronları kızdırmıyor. Bizi bunu yapmaya zorladıkları için değil, ganimet —fabrikadan bir şey çaldığını sandığı zaman bile— işçinin kuvvetinden, sinirlerinden, huzurundan, düşüncelerinden ve hayatından başka bir şeye malolmadığı için.

Öyleyse, evlik eşya yapmak götürü çalışan işçilerin neden bu kadar hoşuna gidiyor? Bu eşyaların yararlılığı gerçek dürtü olamaz, çünkü işçinin hayatı, atölyeye, makineye, gereçlerine ve sekiz saatlik vardiyalarına o kadar bağlıdır ki, gerçekten ihtiyaç duyduğu hiçbir şeyi yapabilmesine imkân yoktur. İş koşulları, yaptıkları eşyalarla bir ev kurmalarına izin verecek şekilde düzenlenmiş olsa, bu da «kendi işini kendin yap» anlayışının bir çeşit-zaferi olabilirdi. Çünkü o zaman, her işçi tamirden anladığına, ufak tefek aletleri hem ucuz, hem de zahmetsizce yapabildiğine göre, bu evlik eşyaların da bir anlamı olurdu.

Bazı arkadaşlarım içlerinde hâlâ evinde çalışan zanaatkârın yaşadığı günlere bir özlem taşıyorlar, ama utanıp sıkıldıkları, ya da birisi yakaladığında mazeretlerini söyledikleri zamanlar dışında, bu duyguları hakkında çok seyrek konuşurlar. «Köylüler de ürettiklerini devlete veriyorlar ama, sebzelerini pazardan almıyorlar. Burada, isteyebileceğin bütün aletler var, bir yığın da atılmış malzeme— ama musluğumu tamir etmek istesem, muslukçu çağırman gerekiyor.» Bu tür konuşmalar aslında bir rasyonalizasyon; evlik eşya yapmanın gerçek dürtüleriyle pek bir ilişkisi yok.

Belki, saat hesabı ücret alan makine ustalarıyla montajcıların böyle eşyalar yaparak evlerini düzme imkânları var; çünkü atölyede ellerinin altında küçük büyük her türlü ev tamaratı için alet ve makine var. Ama ben, en fazlasından haftada bir kere, ardı gelmez bir sürü iş çıkardıktan sonra, kendim için biraz-çık zaman kazanmış olduğumu farketsem bile makinemeye zincirliyim. Parça hesabı çalışan işçi için, atölyede oradan oraya koşuşturmak ve başka makineleri kurcalamak imkânsız. Formen hemen görüp daha çok işle yerine, civiler. Ayrıca öbürleri de makinele-

rine perçinlidirler, ve son olarak, makinelerimiz çok özel, çok büyük, çok güçlü ve çok karmaşıktır; onlarla ne yapabileceğimizi bize onlar dikte ettirir.

Ve böylece evlik eşyalar nadiren yararlı şeylerdir. Garip ama, yararlı olduklarında da, bu genellikle dışardaki bir iş için değil, fabrika içinde gereken bir şey içindir. Teoride, parçaları monte etmeye yarayan ufak tefek aletleri imal etmek için özel işçiler vardır, ama aslında bunları biz yapmak zorundayız. Mümkün olduğunda işçilerimizin gerektirdiği her şeyi kendi makinelerimizde yapacağımız yazılı olmayan bir kural. Böyle işlemler gerçekten yararlı, ama insanı öfkeliendiriyorlar da. Bunların parası hemen hiç verilmez, ama daha hızlı çalışmayı, hattâ işi tamamlayabilmeyi sağlarlar.

Bu tür zorunlu hazırlık çalışmasında bile o esrarengiz evlik eşya havası belirmeye başlar, o kadar ki, aslında bunlar bize tamamlayıcı ücret hakkı kazandırdığı halde, herkes bu parçalara evlik eşya der. Hiç kimse bir seri işi nasıl çıkarttığını komşusuna anlatmayı aklından geçirmez, anlatsa da kimse ilgilenmez. Ama herkes bu hazırlık eşyalarını ballandırarak anlatabilir ve meraklı dinleyiciler bulabilir. Şüphesiz nedeni bu işi kendimiz planlamamız ve en iyi olduğunu düşündüğümüz biçimde tamamlayabilmemiz.

Makinelerimiz işe yarayacak cinsten başka eşyalar yapmamıza pek imkân vermez. Ama bu durum onların yapımına son vermez, onları değiştirir sadece. Parça hesabı çalışan işçiler için evlik eşya kendi başına bir amaçtır, bütün gerçek tutkular gibi. Bu, sadece çalışmaya yönelik bir tutku, çalışmayı bir hedef olarak alıyor. Eşyaların değişik biçimlerinin bir tek ortak yanı var: Fabrikadan kaçırarak kadar küçük olmaları... Bizim için makinelerin potansiyeli aynı zamanda imgelemimizi sınırlandırıyor. Ham madde öncelikle madenî. Yapılabilecek eşyalar anahtarlık, saksı altlığı, tabla, kalem kutusu, cetvel ve gönye, sabah molasında kullanmak için tuzluk, banyo halısı (beyaz polistirenden yapılmış), çocuklara aritmetik öğretmek için paslanmaz çelikten sayı aleti (dehşetli bir armağan olur), rulet tipi oyunların çarkları, zar, miknatıslı sabun-

luk, evde birleştirilen televizyon anteni, kilit ve sürgü, askı, bıçak, kama falan filan. «Şunu yap» emrine karşı, «Ne yapabilirim?» sorusu... Ama kendi başına bir iş olsa da, amaçsız değil. Anlamsız «gerçek» işimizin antitezi...

...Evlik eşya yapmakla, makine üzerinde yeniden iktidar kuruyor, ondan özgürlüğümü kazanıyoruz; beceri güzellik arayışına tabi oluyor. Eşya ne kadar önemsiz olursa olsun, yaradılış biçimi artistik oluyor. Özellikle de bu eşyalar (en çok hırsızlık iftirasına uğramamak için) nadiren pahalı, gösterişli veya yarı-bitmiş malzemeyle yapıldığı için böyledir.

Bu tür eşya yapmak, fabrikada birbirlerimizle durmamacasına rekabetimiz dışında kalan tek iş. Aslında, —sadece dışarı kaçmak değil, onları yaratmak için de— işbirliği, hem de gönüllü işbirliği istiyor. Bazen komşum benden yaptığı şey için gerekli frezeyi yapmamı ister, karşılığında o da tornasında benimkine yardım eder. Böyle durumlarda sa. birla, ötekinin «zamanı olmasını» bekleriz. Parça hesabı çalışan işçiler arasında özgüçlük enderdir. Evlik eşya yapımında bile karşılıksız yardım düşünülemez. Gene de tam hesaplı bir karşılık değildir bu: Kimse yaptığı yardımın ne kadar olduğunu, ya da harcadığı zamanı hesaplamaz. **Bazen**, —«gerçek» işde hiç olmayacak bir şey— karşılığını beklemeden özveriye raslanabilir. Birçok dostluklar ortak evlik eşya yapımıyla başlar.

Ben bu eşyaların bir mesaj taşıdığı kanısındayım. «Zanaatkârane heves, ölen bir sanayiden artakalanlar» Evlik eşyalar bir olumsuzlamaysa, o zaman ancak geçmişe duyulan bir özlemdirler. Parça hesabı çalışan işçiler için evlik eşyaların önemini kavrayamayanlar, bunları söyleyebilir. Oysa aslında işçiler artık eski el işlerinden anlamazlar, ve iş saatinden sonra kaçak ısmarlama iş yaptıkları özel müşterilerden hiç hazzetmezler.

Bütün işimize evlik eşya yapma zevkinin hâkim olduğunu düşünün, o zaman her eşya tamamiyle değişik bir duyumun; zevk için yapılan işin çekirdeği olurdu. Bir zamanların emek kahramanlığı görevlilerinin yerini alan, aşağılık bir «insan ilişkileri» bilimi hokkabazı

olan sanayi psikoloğu, yönetim yöntemleri uzmanı ve gitgide artan sayıdaki tüm uzmanlar, evlik eşyaların hazırlarını anlayamıyorlarsa, uğraşlarının ne kadar boşuna olduğunu da anlayamazlar. Onların işi, vahaları kuruturken, bir yandan da çölleri seraplarla doldurmaktır. Disiplinin ve başarının emrindeki

bu üretim uzmanları bizim rızık dağıtıcılarımız olmasalardı Büyük Evlik Eşya çağına girerdik. Ücretlerce dışarıdan empoze edilen bu yabancılaştırılmış duyu (ve onun olumsuzlaması olan yasaklanmış irrasyonelitenin) verdiği avuntunun yerini gerçek ihtiyaçların coşkusu alırdı.